

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧЕВІ ІСТОРІЇ

Володимир САБАДУХА

доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри суспільних наук,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
(Івано-Франківськ, Україна), ukrainian_idea@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9208-2661>

Михайло КОСИЛО

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри туризмознавства і краєзнавства,
Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна), kosulo@tvnet.if.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0502-6555>

Теоретико-методологічні засади викладання історичного краєзнавства в контексті метафізичної теорії особистості

DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.06.206>

УДК: 37.016:94(477)

Анотація. **Мета дослідження** – уточнити мету викладання історичного краєзнавства в умовах глобальних викликів і необхідності розбудови української державності, що передбачає розв’язання таких завдань: по-перше, довести конструктивний потенціал метафізичної теорії особистості для викладання краєзнавства; по-друге, з’ясувати роль краєзнавства у формуванні у свідомості молодих людей таких понять, як «національний інтерес», «національна ідея», «національні цінності»; по-третє, уточнити зміст виховної діяльності при викладанні історичного краєзнавства. **Методологічною основою** є теорія чотирьох ступенів духовного розвитку людини і метафізична теорія особистості. За **теоретичну основу** прийнято роздуми англійського історика й політичного філософа Г. Болінброка щодо виховання на історичних прикладах. Це дозволило суттєво уточнити мету й методику викладання краєзнавства та поєднати навчання й виховання на нових теоретико-методологічних засадах. **Наукова новизна.** Доведено, що метафізична теорія особистості в умовах гібридного світо(без)порядку може бути методологічним підґрунтям для викладання історичного краєзнавства, осмислення спонукань до діяльності історичних, державних, політичних, громадських діячів як минулого, так і сучасності, що надасть можливість наповнити історичні події філософсько-антропологічною та соціально-філософською інтерпретацією. На історичних прикладах продемонстровано гносеологічний і виховний потенціал метафізичної теорії особистості. Історичні події постають як утілення ступеня соціально-політичного й морального розвитку державних, політичних і громадських діячів. Урахування основних положень метафізичної теорії особистості допомогло поєднати викладання краєзнавства з соціально-філософськими поняттями «національний інтерес», «національні цінності», «національні цілі» та виховання на етичних ідеалах із вихованням на історичних прикладах. **Висновки.** Історія й історичне краєзнавство постають як конфлікт знеособленого та особистісного начал суспільного буття, що

допомогло провести паралелі між історією і сьогоденням, продемонструвати тяглість історії на основі понять «українська ідея», «національний інтерес», «національні цінності». Історія постає як утілення людських рис, що є конкретизацією ідей Г.Гегеля про історію як утілення абсолютного духу. У процесі викладання історичного краєзнавства в контексті метафізичної теорії особистості в молодій людині виникає потреба до пізнання внутрішнього світу діяча, а точніше – його спонукань до діяльності. За історичною подією людина починає бачити риси історичного діяча. Здобуті знання про внутрішній світ історичного діяча людина переносить у сучасність, що сприяє встановленню соціально-політичних, культурних паралелей.

Ключові слова: історичне краєзнавство, метафізична теорія особистості, особистісна парадигма буття людини, знеособлена парадигма буття людини, спонукання, виховання, українська ідея, національний інтерес.

Українська нація опинилася перед викликами «російського світу», фактами геноциду української нації, що яскраво проявилось під час сьогоденної війни Росії проти України. Рашизм нівелює тисячолітні надбання українського духу. Треба визнати, що російських нацистів відверто дратує наша тисячолітня історія, філософські, культурні та духовні здобутки. Війна з усією очевидністю продемонструвала протистояння двох типів людини: знеособленої (тоталітарної на чолі з В.Путіним і його режимом), з одного боку, та особистості, втіленням якої стали українські воїни, добровольці, волонтери, – з іншого. У цій ситуації зростає роль викладання історії України та краєзнавства з позиції нових світоглядних засад.

Думка, що мета викладання історичного краєзнавства полягає у вихованні свідомого громадянина, вкоріненого у свій край, народні традиції, загальновизнана¹. Не заперечуючи значущість такого підходу, розвиток історичного краєзнавства потребує подальшого теоретичного й методологічного осмислення для того, щоб підняти його на рівень теоретичної науки. Теоретико-методологічні питання краєзнавства знайшли узагальнене дослідження у праці О.Реєнта, де доведено, що українське краєзнавство пройшло такі етапи розвитку: зародження (друга половина XVIII – до середини XIX ст.), становлення (друга половина XIX – до початку XX ст.), утвердження й розвитку (від 1920-х рр. і до сьогодення)². Автор акцентує увагу на тому, як суттєво змінилися теоретико-методологічні засади історичного краєзнавства від суто описових методів до комплексного дослідження конкретного краю в географічному, соціокультурному, історичному контекстах³. Дослідник підкреслює, що особливу роль відіграє соціокультурне краєзнавство, в центрі уваги якого постає історичний, релігійний, культурний діяч краю, який інтегрує у своїй діяльності всі особливості свого регіону. Окрім О.Реєнта і П.Тронька суттєвий доробок у розвиток різних напрямів історичного краєзнавства здійснили О.Бажан, Л.Баженов, Г.Бондаренко, В.Великочий, О.Гончаров, В.Даниленко, В.Коцур, О.Лисенко, Р.Маньковська, В.Мельниченко, С.Попович, В.Прокопчук, Г.Савченко, Г.Скринник, В.Смолий та інші вчені. У 1991 р. відновлено діяльність Всеукраїнської спілки краєзнавців (нині Національна спілка краєзнавців України). У чотирнадцяти закладах вищої освіти ведеться викладання предмету історичного краєзнавства. Зокрема у Прикарпатському національному університеті ім. В.Стефаніка створено кафедру туризмознавства і краєзнавства. Зусиллями Національної спілки краєзнавців здійснено два видання підручника «Основи краєзнавства».

Усвідомлюючи роль історичного краєзнавства в утвердженні національної ідеології та української державності, О.Реєнт акцентує увагу на теоретико-методологічних питаннях, навіть визнає, що спостерігається певне відставання теоретико-методологічної бази від сучасних потреб часу, що певним чином гальмує розробку загальної теорії краєзнавства⁴.

¹ Тронько П.Т. Краєзнавство у відродженні духовності та культури. Досвід. Проблеми. Перспективи. – К., 1994. – С.9.

² Реєнт О. Краєзнавство в Україні: історичні традиції і стратегія розвитку. – Вид. 2-ге, доп. – К., 2021. – С.99.

³ Там само. – С.101.

⁴ Там само. – С.104–105.

Дійсно, будь-яка наука стає наукою у повному розумінні цього слова, коли вона піднімається з описової констатації явищ і подій до теорії. Дослідник докладно проаналізував наявні методологічні підходи і особливу роль приділив міждисциплінарному.

Суттєвим доповненням і конкретизацією роздумів і висновків О.Реєнта став підручник «Основи краєзнавства» (2021 р.), підготовлений Національною спілкою краєзнавців. Його автори сміливо констатують певне «відставання краєзнавства від інших наук в його перетворенні на окрему наукову дисципліну»⁵, а тому зосереджують увагу на конкретизації принципів науковості, історизму, комплексності, системності. До цих методів автори вдало додають антропологічний підхід, метою якого є дослідження ментальності, символів і цінностей краю, які визначають регіональні відмінності⁶. Вважаємо, що антропологічний підхід дозволяє поєднати історичні, соціально-політичні, культурні події з політичними, моральними якостями діячів краю, з їх ментальністю, що суттєво конкретизує об'єкт і предмет дослідження.

Сьогодні виклики вимагають суттєвого уточнення теоретико-методологічних засад краєзнавства, змісту та мети вивчення історичних дисциплін. На жаль, викладання суспільних наук, зокрема історії та краєзнавства, не пов'язано із розумінням людської сутності. Досліджень, які б поєднували історію та історичне краєзнавство з філософськими знаннями про людську сутність, відсутні.

Ключем до розуміння історії та соціально-політичних подій є знання про людину та її сутність. Метафізична теорія особистості дозволяє суттєво поглибити уявлення про людську сутність. Людина в процесі духовного становлення може пройти такі ступені розвитку: залежна, посередня, зріла особистість і геній, а може зупинитися на нижчих ступенях буття. Людина, яка здійснює життєдіяльність на першому чи другому ступенях духовного розвитку, актуально перебуває на знеособленому ступені розвитку, хоча потенційно у неї є особистісне начало. Спеціально підкреслимо, що на якому б ступені духовного розвитку не перебувала людина, ставлення до неї має бути як до особистості. За певних умов людина здатна подолати наявний ступінь буття й піднятися до ступеня зрілої особистості.

Залежна людина живе безпосередніми потребами і у соціально-політичному житті, як правило, є предметом маніпулювання. Посередня людина переслідує свою вигоду (економічну, політичну, правову, світоглядну), але маскується під особистість. У боротьбі за вигоду і владу вона не цурається будь-яких засобів: маніпуляцій, брехні, шантажу, вбивств, війни тощо. Особистість не може користуватися такими засобами, а тому, як правило, програє. Особистість долає своє *ego* і спонукається інтересами суспільства й держави. Генії керуються ідеалами істини, добра, краси і своїм розумом охоплюють потреби людства. Ідея такого підходу до розуміння людини належить Олександрові Феногеновичу Гречаному (15 серпня 1934 – 22 травня 2002 рр.). Конструктивний потенціал запропонованої теорії полягає в тому, що вона створює теоретико-методологічне підґрунтя для відповіді на запитання «Хто є хто?» і «Що є що?» як у посвяченному та соціально-політичному житті, так і в історії. Людина особистісного ступеня розвитку має такі ознаки: вимоглива до себе, прагне духовного вдосконалення, життєдіяльність відповідає моральному закону, надихається інтересами суспільства, має розвинуте мислення, інтелектуально самостійна⁷. Спеціально зазначимо, що лише зріла особистість здатна до конструктивної державотворчої діяльності. Відповідно до цієї теорії, історичні та державні діячі мають спонукатися інтересами суспільства й держави, але, на жаль, насправді вони переважно бувають до цього не здатні.

Сформульовані вимоги до державних діячів корелюють з роздумами Д.Донцова щодо їх інтелектуально-психологічних якостей. Так, спираючись на давньогрецьку історію та історію Київської Русі, він стверджує, що державні діячі мають володіти такими рисами: шляхетність, мужність, розум⁸. Керуючись потребами утвердження української нації, серед інших націй, державний діяч має визначити національні інтереси та засоби їх реалізації. Саме усвідомлення необхідності реалізації національних інтересів дозволяє подолати як власну вигоду, так і

⁵ Основи краєзнавства: Підруч. для студ. закладів вищої освіти / За ред. О.П.Реєнта; вид. 2-ге, доп. – К., 2021. – С.19.

⁶ Там само. – С.28.

⁷ Сабадуха В.О. Метафізика суспільного та особистісного буття. – Івано-Франківськ, 2019. – С.297–322; *Його ж.* Українська національна ідея та концепція особистісного буття. – 2-ге вид., випр. – Івано-Франківськ, 2012. – С.120–129, 137–139.

⁸ Донцов Д. Дух нашої давнини // Де шукати наших історичних традицій. Дух нашої давнини. – К., 2005. – С.334–401.

організувати народні маси на соціальну творчість. Виходячи із метафізичної теорії особистості, суспільство має зрозуміти, що на чолі держави мають бути діячі особистісного ступеня розвитку. Діяч, що спонукається стимулом чи мотивом, не має відповідних здібностей, не володіє необхідними якостями щодо взаємодії з пересічними громадянами.

Метафізична теорія особистості дозволяє узагальнити всі можливі форми життєдіяльності людини й суспільства в поняттях «знеособлена парадигма буття людини» й «особистісна парадигма буття людини». На основі досліджень відомих філософів, істориків сформульовано ознаки знеособленої парадигми буття людини. Атрибут соціально-політичної активності належить людині маси, яка в дослідників отримала різні назви: посередня⁹, «хам»¹⁰, Антихрист¹¹, людина маси¹², «тінь»¹³. Зусиллями цього типу людини була розбудована знеособлена парадигма буття людини. Інші суб'єкти діяльності є для цієї людини засобами діяльності. Економічною умовою панування людини цього ступеня духовного розвитку є відчуження громадян від власності та управління виробничими та суспільними процесами. Людина маси перетворила демократію із соціально-політичного механізму розв'язання суперечностей та проблем на механізм маніпулювання свідомістю пасивної більшості населення¹⁴. У моральній сфері безмежно панують евідемоністичні цінності, психологічна агресивність та насильство. Формально проголошено свободу, але насправді одні форми залежності змінилися іншими. Відсутні органічні суспільні форми буття людини, які б сприяли її духовному розвитку, а також втрата значною частиною людей смислу життя, що породило почуття «екзистенційного вакууму» (В.Франкл).

Сформулюємо основні ознаки особистісної парадигми буття людини: по-перше, пріоритет у суспільстві й державі в усіх сферах має належати особистості, а не людині маси; по-друге, людина, держава та суспільство надають пріоритет духовним потребам та розвитку здібностей, розуміючи, що здібності людини особистісного ступеня є найвищою цінністю й офіційно проголошуються онтологічним критерієм суспільного буття; по-третє, державний діяч, який виявився неспроможним керуватися у своїй діяльності інтересом суспільства, повинен позбавлятися морального, політичного, юридичного права обіймати державні посади; по-четверте, держава створює умови для подолання відчуження людини від процесу розробки та прийняття рішень у всіх сферах життя суспільства; по-п'яте, заміна демократії посередніх аристократією особистостей¹⁵.

Із цієї теоретичної й методологічної позиції історію варто представити як боротьбу знеособленої людини з особистістю за пріоритетне становище у суспільстві. Конфлікт знеособленого й особистісного у кожную історичну епоху і в історії кожного народу має свою форму й специфіку, але його зміст залишається незмінним. Історія – це боротьба знеособленого й особистісного. Вважаємо, що метафізична теорія особистості може бути методологічним підґрунтям для усвідомлення спонукань до діяльності історичних діячів, а також дозволяє проаналізувати сутність історичних подій і зробити відповідні висновки щодо розуміння сучасної політичної ситуації як в Україні, так і у світі. Найкоротший шлях осмислення цього конфлікту – це шлях прикладів. Мета викладання історії й краєзнавства полягає в тому, щоб розкрити цей прихований зміст історії.

На філософському рівні зміст краєзнавства можна висловити таким поняттям як укоріненість у буття. Ідея вкоріненості означає подолання власного *ego*, вигоди й діяльність в інтересах нації. Зрозуміло, що подібні установки мають реалізовуватися в навчально-виховному процесі. Викладання історії й краєзнавства може зробити суттєвий внесок у формування у свідомості людини фундаментальних понять: «національний інтерес», «національна ідея», «національні цінності», «національні цілі». Конструктивним шляхом до осмислення змісту й значущості цих понять

⁹ Платон. Держава / Пер. з давньогр. Д.Коваль. – К., 2005. – С.244; Сенека Л.А. Моральні листи до Луцілія / Пер. з лат. А.Содомори. – К., 1999. – С.144.

¹⁰ Литинський В. Хам і Яфет // Сучасність. – 1992. – №6. – С.63–76; Мережковский Д.С. Грядущий хам // В тихом омуте: Статьи и исследования разных лет. – Москва, 1991. – С.350–377.

¹¹ Соловьев В. Из «Трёх разговоров»: краткая повесть об Антихристе // Чтения о Богочеловечестве. Статьи. Стихотворения и поэма. – Санкт-Петербург, 1994. – С.416–486.

¹² Ортега-и-Гассет Х. Бунт мас // Його ж. Вибрані твори / Пер. з ісп. – К., 1994. – С.15–139.

¹³ Юнг К.Г. Структура психики и процесс индивидуации. – Москва, 1996. – С.203–204.

¹⁴ Литинський В. Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму. – Відень, 1926. – С.ХІ.

¹⁵ Сабадуха В.О. Метафізика суспільного та особистісного буття. – С.362–384.

є викладання краєзнавства. Молодій людині для розуміння змісту цих понять важливо пояснити, який зміст вкладали у ці поняття історичні, державні, політичні та громадські діячі.

Відомо, що процес осмислення людиною філософських категорій і понять відбувається важко, бо вони багатозначні, тому їм складно знайти емпіричні аналоги, щоб це полегшило їх розуміння. Про цю особливість людського розуму британський історик Г.Болінгброк (1678–1751 рр.) зауважив: «Така недосконалість людського мислення, такий наш склад розуму, що абстрактні чи загальні судження, навіть абсолютно правильні, здаються нам дуже часто темними або сумнівними, поки вони не будуть пояснені за допомогою прикладів»¹⁶. Зазначена особливість свідомості повністю стосується молодої людини. Цю специфіку свідомості історик пояснює так: «Коли нам наводять приклади, то вони ніби звернені до наших почуттів та розуму, що нам лестить. Тоді знання наче йдуть від нас самих: ми самі формуємо загальне правило, виходячи зі свого особистого досвіду, ігноруючи факти та абстрактні судження»¹⁷.

Осмислюючи ці роздуми, зауважимо: приклад впливає переважно на почуття, а потім під їх впливом починає працювати розум і мислення. Орієнтація на приклади породжує звичку їх наслідувати. Молода людина, в якій нерозвинуте абстрактне мислення, спирається переважно на власні почуття й обмежений досвід, а тому не здатна мислити загальними поняттями. Краєзнавство – це історія на прикладах, а тому його необхідно поєднувати з такими поняттями як національний інтерес, національна ідея, національні цінності. Діяльність з позиції національних інтересів – це конкретна робота на благо села, міста, створення умов для духовного розвитку людини. Такі загальні поняття як національний інтерес, суспільне благо входять у свідомість молодої людини переважно через діяльність конкретних громадських, політичних і державних діячів. Ця життєва конкретика вкорінює молоду людину в народні традиції, що з часом створює підґрунтя для мислення на національному рівні.

Краєзнавство готує свідомість людини до засвоєння соціально-політичного досвіду, що має стати основою для формування таких понять як національний інтерес, національна ідея, суспільне благо, національні цінності, національні цілі. Отже, історичне краєзнавство сприяє органічному поєднанню життєвого досвіду молодої людини з конкретними історичними подіями та діяльністю історичних діячів. Викладання краєзнавства має бути орієнтовано на засвоєння досвіду діячів свого краю з позиції «Хто є хто?» і «Що є що?».

Викладання краєзнавства на основі прикладів готує людину до поведінки у конкретних соціально-політичних обставинах, дає точку опертя для оцінки сьогоденних політичних подій. Із цього приводу Г.Болінгброк зауважив: «Удосконалюватися за допомогою прикладів означає удосконалюватися шляхом наслідування. Ми маємо відчутти самий дух, якщо це вдається, та поєднатися з його змістом; але ми не повинні прагнути того, щоб по-рабськи копіювати [...] поведінку тих благородних великих мужів, чий образи закарбувала історія»¹⁸. Учений звертає увагу на те, що виховання на прикладах має не обходити увагою й негативні історичні явища, які, як правило, пов'язані з діяльністю посередньої людини. Приклади мають охоплювати не лише помилки й злочини, які роблять історичні діячі, але й аналізувати наслідки цих дій, які стосуватимуться нащадків.

Розмірковуючи над історичними подіями, поведінкою й діями історичних діячів, людина привчає свій розум розмірковувати над власними здібностями, рисами характеру та поведінкою. Виховання на основі прикладів дозволяє молодій людині відірватися від повсякденного існування й сформулювати власну етичну й політичну позицію, тобто піднятися на особистісний ступінь буття. Вивчення краєзнавства прискорює засвоєння людиною традицій своєї нації та процес морального вдосконалення.

Пізнання історії свого краю та держави органічно пов'язано з вихованням. За аксіому виховної роботи як на рівні школи, так і на національному варто прийняти роздуми британського філософа й історика А.Тойнбі: деградація нації й держави починається з деградації еліти, коли вона перетворюється на внутрішній пролетаріат¹⁹. Ці висновки були уточнені Д.Донцовим: за моральним упадком еліти як тінь слідує деградація народу²⁰.

¹⁶ Болінгброк Г. Письма об изучении и пользе истории. – Москва, 1978. – С.11.

¹⁷ Там же. – С.12.

¹⁸ Там же. – С.26.

¹⁹ Тойнбі А. Дослідження історії: У 2 т. / Пер. з англ. – Т.1. – К., 1995. – С.364–394.

²⁰ Донцов Д. Дух нашої давнини. – С.161.

Філософські причини занепаду виховної роботи полягають, з одного боку, у відсутності теорії, яка б розкривала людську сутність, а з іншого, – брак ідеалів у сучасному світі. Реальність доводить неефективність чинних концепцій особистості й побудованих на них системах виховання, бо вони мають спільний недолік: ґрунтуються на ціннісному судженні «кожна людина – особистість», у якому ототожнено людську сутність із ставленням до людини. Філософською мовою це означає ототожнення сутності й існування, внутрішнього й зовнішнього. Відтак, виховна робота потребує новітніх філософських і психологічних знань про людську сутність.

Метафізична теорія особистості дозволяє інтегрувати напрацьований у теорії та практиці виховання матеріал й сформулювати закони виховання. Так, роздуми І.Канта щодо мети виховної роботи набувають статусу закону: «Виховувати – значить виховувати особистість, виховувати істоту, яка вільно діє, може оберігати саму себе та стати членом суспільства, має внутрішню цінність [...] у власних очах»²¹. Мета виховання має визначитися не лише потребами соціалізації, її мають зумовлювати більш досконалі суспільні відносини й ідеали. Виховувати необхідно особистість, яка спонукається інтересами суспільства, що становить *перший* закон виховання. Це дозволяє суттєво уточнити мету викладання історичного краєзнавства та краєзнавчої роботи – виховання зрілої, національно свідомої особистості. Якщо цього не відбувається, то свідомо чи несвідомо з вихованця формують залежну, одновимірну людину, або людину посереднього ступеня розвитку, яка буде «успішно» маніпулювати свідомістю громадян заради досягнення власної вигоди. Виховання на прикладах у процесі викладання краєзнавства дозволяє зробити його яскравим. Виховувати треба людину вкорінену в українській традиції, яка здатна бути свідомим суб'єктом діяльності.

Роздуми К.Ушинського щодо ролі вихователя-особистості набувають силу закону: «У вихованні все має ґрунтуватися на особистості вихователя, тому що виховна сила виливається лише з живого джерела людської особистості. [...] Без особистого безпосереднього впливу вихователя на вихованця істинне виховання [...] неможливе. Лише особистість може впливати на розвиток і визначення особистості, лише характером можна створити характер»²². Висновки К.Ушинського суттєво підвищують вимоги до вихователя. Вихователь має бути втіленням ідеї особистості, що є *другим* законом виховання. Без вчителя особистісного ступеня розвитку виховати особистість неможливо. Першим прикладом для учня й студента є вчитель і викладач. Якщо вихователь не сягає ступеня особистості, то молоду людину він сприйматиме як об'єкт, тому схилитиметься до авторитарної моделі спілкування. Історичне краєзнавство дозволяє наповнити роздуми К.Ушинського конкретикою. Для учня й студента діячі свого краю можуть стати яскравим прикладом.

М.Косило й Б.Гаврилів на прикладі життя І.Франка переконливо доводять, що краєзнавча діяльність Каменяра як єдність слова і способу життя сприяла пробудженню національної свідомості галичан²³. На сьогодні краєзнавці продовжують бути носіями єдності слова і буття, бо вони відчувають свою ідентичність з українською культурою й національним духом. Про цей зв'язок теоретик краєзнавства П.Тронько зауважив: «Високі поняття, “батьківщина”, “національна гідність” починаються саме зі знання рідного краю, історії села чи міста, вулиці, домівки, де людина народилася й виросла, де пройшло її дитинство»²⁴.

Цей зв'язок набуває водночас ще більшого узагальнення й конкретизації в роздумах В.Войцюка: «Завдяки історичній пам'яті людина стає особистістю, а народ – нацією, країна – державою. І тільки той народ має майбутнє, який пам'ятає свою історію, свої витоки»²⁵. Кожне слово В.Войцюка просякнуте любов'ю до української землі: «І де б я не був, моє серце, мої думки, мої бажання тут, на рідній землі»²⁶. Таким прикладом єдності слова і способу життя є діяльність краєзнавців Прикарпаття: П.Арсенича, Б.Гавриліва, В.Грабовецького, В.Качкана, В.Полека та ін. Свідомість краєзнавців є тим духовним началом, яке суттєво впливає як на державотворчі процеси, так і на свідомість пересічних громадян. Життєдіяльність краєзнавців є вті-

²¹ Кант І. О педагогике // *Его же*. Тракаты и письма. – Москва, 1980. – С.459.

²² Ушинский К.Д. Три элемента школы // *Его же*. Педагогические сочинения: В 6 т. – Т.1. – Москва, 1988. – С.191.

²³ Косило М., Гаврилів Б. Каменяр на Прикарпатті. – Івано-Франківськ, 2016. – 160 с.

²⁴ Тронько П.Т. Краєзнавство у відродженні духовності та культури. Досвід. Проблеми. Перспективи. – К., 1994. – С.6.

²⁵ Володимир Войцюк – патріот і меценат з Єзуполя. – Івано-Франківськ, 2020. – С.36.

²⁶ Там само. – С.33.

ленням закону ізоморфізму: їхнє життя тотожне інтересам нації, тобто їхня свідомість і буття утворюють цілісність: свідомість-буття. Особистість може виховати лише особистість.

Незважаючи на важливість законів Канта й Ушинського, виховний процес буде недосконалим, якщо в учня відсутнє прагнення до саморозвитку. Важливість цього аспекту виховання зрозумів В.Сухомлинський. «Виховання, що спонукає до самовиховання, – це і є справжнє виховання. [...] Лише виховання, що спонукає до самовиховання, може вирішити цю складну проблему»²⁷. Основна мета виховання – самовиховання, яке потребує від людини, щоб вона сама зробила із себе суб'єкта діяльності. Установа на самовиховання становить *третьий* закон виховання. Історичне краєзнавство на основі прикладів суттєво сприятиме процесу самовиховання, активізуватиме інтелектуальний потенціал молодшої людини.

Особливості самовиховання полягають в тому, що учень може стати суб'єктом власної діяльності лише за двох умов. По-перше, коли інтеріоризує поставлену перед ним мету та зробить її предметом власних зусиль. По-друге, у вихованця має бути інший об'єкт діяльності – інша людина. Розвиваючи іншого, я розвиваюся сам. На підставі цих роздумів сутність *четвертого* закону слід сформулювати так: щоби привести в дію власний механізм духовного розвитку й сягнути ступеня особистості, молодій людині необхідно знайти для себе «об'єкт діяльності» (іншу людину) й допомагати їй стати суб'єктом власної духовної діяльності.

Вивчення практики виховання свідчить про те, що воно завжди здійснюється на національному ґрунті. Значущість цього аспекту виховання підкреслював український філософ М.Євшан: «Нема ніякого загального виховання, виховання не національного, яке могло б однаковою мірою задовольнити всі національні типи й характери [...] Зміст виховання та його тенденції мусять відповідати конкретним обставинам національного життя, рахуватися з народною психікою та її проблемами, кристалізувати характер нації й давати напрям її моральному розвитку»²⁸. Установа на національне виховання становить зміст *п'ятого* закону виховання. Історичне краєзнавство здатне наповнити закон Євшана конкретним змістом.

На підставі сформульованих законів дамо визначення поняттю «виховання». Виховання – це процес розвитку спонукань до діяльності від стимулу через мотив до інтересу й ідеалу, який можливий лише за умови виконання п'ятих законів: по-перше, коли за мету поставлено виховання особистості, тобто індивіда третього – особистісного – ступеня розвитку здібностей (закон Канта); по-друге, коли сам вихователь сягає ступеня особистості (закон Ушинського); по-третє, коли учень робить себе суб'єктом власної духовної діяльності, предметом самовиховання (закон Сухомлинського); по-четверте, коли внутрішнім спонуканням до самовиховання стає розвиток здібностей іншої людини; по-п'яте, виховання можна здійснювати лише на національному ґрунті (закон Євшана). Сформульований підхід до виховання описує не тільки процес підвищення спонукань до діяльності, але й зворотний – деградації. Якщо один із законів не виконують, то неминучо буде деградація учасників навчально-виховного процесу.

Отже, оволодіння метафізичною теорією особистості, законами виховання дозволитимуть цілісно контролювати процес духовного розвитку молодшої людини в процесі освоєння історичного краєзнавства. Виведені теоретичні положення принципово змінюють статус і викладача вищої школи, і вчителя: вони із ретрансляторів знань перетворюються на вихователів зрілих особистостей. (Закони виховання були вперше сформульовані О.Гречаним²⁹). Переконані, що закони виховання мають бути покладені в основу викладання історичного краєзнавства.

Виховання особистості має поєднувати два протилежних процеси. Перший. У людини треба породити бажання до саморозвитку й самовиховання. Історичне краєзнавство надає, з одного боку, достатнє підґрунтя для формування потреби бути суб'єктом діяльності, бо пов'язана з конкретними постатями, історичними подіями, що безпосередньо впливає на емоції й почуття молодшої людини. Умовно цей підхід назвемо виховання «знизу», або виховання на основі прикладів. Процес виховання особистості «зверху» починається від пізнання абсолютів: християнських, національних, державних цінностей та ідеалів. Цей метод виховання

²⁷ Сухомлинський В.А. Воспитание и самовоспитание // Советская педагогика. – 1965. – №12. – С.36.

²⁸ Євшан М. Національне виховання // Україна. – 1991. – №9. – С.9.

²⁹ Гречаний О.Ф., Сабадуха В.О. Філософія здібностей у контексті пріоритету духовного над матеріальним. – Луганськ, 2015. – С.169–176.

переважно використовують у філософії та етиці. Людині в загальному вигляді викладають ідеали, етичні цінності. Треба визнати, що такий підхід до виховання для молодшої людини може бути незрозумілим, бо у неї ще не сформувалася здатність до мислення загальними поняттями. Цю особливість свідомості Г.Болінгброк пояснює тим, що «навчання за допомогою настанов має той недолік, що спирається на чужий авторитет й часто потребує довгого ланцюжка суджень»³⁰. Свої роздуми історик підкріплює посиланнями на латинську мудрість: «Люди більше вірять очам, – ніж вухам: довгий шлях настанов, коротким і переконливим є шлях прикладів»³¹. Якщо є довіра до викладача, то це буде сприйматися й запам'ятовуватиметься, а якщо немає довіри, то викладач ставатиме предметом глузування. Рух до особистості «зверху» був осмислений ще в неоплатонізмі, потім набув подальшого розвитку в християнстві, отримавши назву «еманація». Вищі ідеї, цінності, знання, досвід сходять від досконалої людини до пересічної.

Роздуми Г.Болінгброка знайшли подальший розвиток у А.Тойнбі в ідеї мімезису, яка доводить, що підтягування нетворчої більшості до рівня піонерів (творчої меншості) на практиці розв'язується через механізми мімезису й вимагає активізації внутрішнього потенціалу людини, без чого неможливий поступовий рух суспільства³². Враховуючи досягнення сучасної філософії та психології, варто зазначити, що далеко не кожна людина піде на те, щоб поставити собі за мету досягти ступеня зрілої особистості, бо це тяжкий шлях самообмежень. Таких людей, за висновками одного з фундаторів гуманістичної психології, американського психолога А.Маслоу (1908–1970 рр.), у будь-якому суспільстві лише один відсоток³³, але саме вони здатні вирішувати проблеми, знаходити відгуки на виклики історії, а тому суспільство має плекати особистостей.

Викладання історії й краєзнавства має органічно поєднувати виховання «знизу» і «зверху». Виховання на основі метафізичної теорії особистості дозволяє поєднати рух від конкретного (виховання на прикладах) з вихованням на ідеалах. Такий підхід об'єднує два протилежних підходи до виховання: від конкретного (знань про рідний край) до особистості й від національних цінностей і національних інтересів до конкретної людини.

Виникає питання: «Чи здатна молода людина сприймати себе й інших людей крізь призму метафізичної теорії особистості»? На базі Івано-Франківського фізико-технічного ліцею провели експеримент. Було проведено кілька занять на тему: «Екзистенційні проблеми людського буття» й проаналізовано спосіб життя людини різного ступеня духовного розвитку та їхнє ставлення до вічних проблем людського буття: смислу життя, долі, вибору життєвого шляху, добра і зла, гріха тощо. У кінці запропонували опитувальник: «Чи кожна людина – особистість»? Виявилось, що більшість ліцеїстів позитивно сприйняли метафізичну теорію особистості й не комплексували з приводу того, що не кожна людина у своєму духовному розвитку сягає рівня особистості³⁴.

У процесі виховання на прикладах у молодшої людини природньо виникає потреба до аналізу як людської сутності взагалі, так і власної. По-перше, формується бажання перевірити метафізичну теорію особистості на конкретних історичних прикладах; по-друге, порівняти свої спонукання та здібностями із спонуканнями та здібностями історичних діячів; по-третє, зіставити спонукання історичних діячів із спонуканнями сучасних політичних і державних діячів. Подібні роздуми й питання сприятимуть як самопізнанню, так і пізнанню сутності історичних подій, допомагатимуть свідомому пошуку відповіді на запитання: «Хто я в цьому світі?», «Якою має бути справжня особистість?», «Яким має бути справжнє суспільство?».

О.Реєнт розвиває ідею створення науково-дослідного інституту краєзнавства у системі НАН України³⁵. Для реалізації цієї конструктивної ідеї є організаційні й теоретичні підстави. По-перше, у системі НАН уже функціонує Міжвідомча координаційна рада з питань

³⁰ Болінгброк Г. Письма об изучении и пользе истории. – Москва, 1978. – С.12.

³¹ Там же. – С.25.

³² Тойнбі А.Дж. Дослідження історії: У 2 т. / Пер. з англ. – Т.1. – К., 1995. – С.60.

³³ Маслоу А.Х. Психологія буття. – Москва; К., 1997. – С.247.

³⁴ Янишевський М., Сабалуха В., Крючкова В. Концепція чотирьох рівнів духовного розвитку людини – основа реформування школи й суспільства // Джерела. – 2018. – №1-4; Маслоу А.Х. Психологія буття. – С.59–61.

³⁵ Реєнт О. Краєзнавство в Україні: історичні традиції і стратегія розвитку. – С.97, 264.

краєзнавства, яка здатна взяти на себе організаційні функції щодо створення інституту краєзнавства. По-друге, вважаємо, що запропонована метафізична теорія особистості дозволить об'єднати різні напрями краєзнавчих досліджень, що сприятиме формуванню теоретичного краєзнавства. Викладання історичного краєзнавства з урахуванням знань про людську сутність надасть підстави проводити історичні паралелі між минулим і сьогоденням, що сприятиме поєднанню емоційного сприйняття та раціонального мислення й позитивно впливатиме на формування критичного мислення. Метафізична теорія особистості, концепція двох парадигм буття дозволяють поєднати викладання історичного краєзнавства з філософськими й психологічними знаннями про людину, конкретною соціально-політичною реальністю, що сприятиме формуванню національної свідомості та ідентичності. Змістом історичного краєзнавства має бути не лише пізнання соціально-політичного змісту конкретних історичних подій, а духовний розвиток людини, точніше формування особистості як людини здатної мислити й діяти на рівні інтересів нації. Місія історика полягає, по-перше, у тому, що в людини на історичних прикладах слід виховувати любов до особистісного буття; по-друге, навчити відрізняти особистість від посередньої людини, яка дуже часто з'являється в історії і в житті в образі особистості, проте насправді є посередньою людиною.

Метафізична теорія особистості надає можливість осмислювати історію з позиції конфлікту особистісного й знеособленого начал суспільного буття, а саме: наскільки історичні діячі відповідають характеристикам особистості та потребам розбудови особистісного суспільства, що може стати новим методологічним підходом до осмислення історії – це по-перше. По-друге, дозволяє уточнити об'єкт історичного краєзнавства. Об'єктом є єдність умов (географічних, етнічних, соціально-політичних, релігійних, культурних) життя мешканців краю з якостями історичних та політичних діячів цього регіону, точніше взаємний вплив умов життя і якостей мешканців краю на його цілісний розвиток. Це дозволить суттєво розширити перспективи краєзнавства, його філософський, психологічний, педагогічний потенціал і перейти до розробки загальної теорії краєзнавства.

У контексті методичної й виховної діяльності розвиток особистісного начала в людині – це смисл і мета діяльності будь-якого вихователя, зокрема історика, в навчальному закладі й суспільстві. Отже, історичне краєзнавство, історію взагалі слід подавати як формування особистісного начала в людині й здійснювати це в процесі порівняння: що було, що є і що має бути. Історик, окрім знань, стає носієм світоглядного закону: «Особистість – принцип буття» і доводитиме його на історичних прикладах.

REFERENCES

1. Bolingbrok, G. (1978). *Pisma ob izuchenii i polze istorii*. Moskva. [in Russian].
2. Dontsov, D. (2005). *Dukh nashoi davnyiny. De slukaty nashykh istorychnykh tradytsii. Dukh nashoi davnyiny*, 137–559. Kyiv. [in Ukrainian].
3. Hrechanyi, O.F. & Sabadukha, V.O. (2015). *Filosofia zdibnosti u konteksti priorytetu dukhovno nad materialnym*. Luhansk. [in Ukrainian].
4. Kant, I. (1980). *O pedagogike. Kant I. Traktaty i pisma*, 445–504. Moskva. [in Russian].
5. Kosylo, M. & Havryliv, B. (2016). *Kameniar na Prykarpatti*. Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].
6. Lypynskiy, V. (1992). *Kham i Yafet. Suchasnist*, 6, 63–76. [in Ukrainian].
7. Maslou, A.Kh. (1997). *Psikhologiya bytija*. Moskva; Kiev. [in Russian].
8. Merezhkovskiy, D.S. (1991). *Griadushchii khram. V tikhom omute: St. i isled. raznykh let*, 350–377. Moskva. [in Russian].
9. Orteha-i-Hasset, Kh. (1994). *Bunt mas. Vybrani tvory*, 15–139. Kyiv. [in Ukrainian].
10. Reient, O. (2021). *Kraieznaustvo v Ukraini: istorichni tradytsii i stratebiia rozvytku*. Kyiv. [in Ukrainian].
11. Sabadukha, V.O. (2012). *Ukrainska natsionalna ideia ta kontsepsiia osobystynoho buttia. 2-e vyd.* Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].
12. Sabadukha, V.O. (2019). *Metafizyka suspilnobo ta osobystynoho buttia*. Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].
13. Soloviev, V. (1994). Iz "Trekh razgovorov": kratkaya povest ob Antikhriste. *Chiteniya o Bogochelovechestve. Stati. Stikhotvoreniya i poema*, 416–486. Sankt-Peterburg. [in Russian].
14. Sukhomlinskiy, V.A. (1965). *Vospitanie i samovospitanije. Sovetskaia pedagogika*, 12, 34–40. [in Russian].
15. Toinbi, A. (1991). *Postizheniye istorii*. Moskva. [in Russian].
16. Toinbi, A. (1995). *Doslidzhennia istorii, I*. Kyiv. [in Ukrainian].
17. Tronko, P.T. (1994). *Kraieznaustvo u vidrodzhenni dukhovnosti ta kultury. Dosvid. Problemy. Perspektyvy*. Kyiv. [in Ukrainian].
18. Ushinskiy, K.D. (1988). *Tri elementa shkoly. Pedagogicheskiye sochineniya, I*, 177–193. Moskva. [in Russian].
19. Yanshivskiy, M., & Sabadukha, V. & Kriuchkova, V. (2018). *Kontsepsiia chotyrokhn rivniv dukhovnoho rozvytku liudyny – osnova reformuvannia shkoly i suspilstva. Dzherela*, 1-4, 56–63. [in Ukrainian].
20. Yevshan, M. (1991). *Natsionalne vykbovannia. Ukraina*, 9, 9–10. [in Ukrainian].
21. Yung, K. (1996). *Struktura psikhiki i protsess individuatsii*. Moskva. [in Russian].

Volodymyr SABADUKHA

Doctor of Philosophical Sciences (Dr. Hab. in Philosophy), Docent,
Professor at Department of Social Sciences,
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas
(Ivano-Frankivsk, Ukraine), ukrainian_idea@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9208-2661>

Mykhailo KOSYLO

Candidate of Pedagogical Sciences (Ph. D. in Pedagogy),
Docent at Department of Tourism Studies and Local History Studies,
V.Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine), kosulo@tvnet.if.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0502-6555>

Theoretical-Methodological Principles of Teaching Historical Study of a Particular Region in the Context of Metaphysical Theory of a Personality

Abstract. Research purpose – to specify the purpose of teaching historical study of a particular region in the conditions of global challenges and necessity of reconstruction of the Ukrainian state system which foresees solving of such tasks: at first, to prove the structural potential of metaphysical theory of a personality for teaching local history studies secondly, to find out the role of local history studies in formation in consciousness of young people of such concepts as “national interest”, “national idea”, “national values”; thirdly, to specify the content of an educative activity at teaching historical study of a particular region. **Methodological basis** of the research is the theory of four degrees of spiritual development of a man and metaphysical theory of a personality. **Theoretical basis** of the research are the reflections of the English historian and political philosopher H.Bolingbroke in relation to education of historical examples. It is allowed to specify substantially the purpose and **methodology** of teaching local history studies and connect studies and education on new theoretical-methodological principles. **The scientific novelty** consists in proving that metaphysical theory of a personality in the conditions of hybrid world(dis)order can be methodological basis for teaching historical study of a particular region, comprehension of motives to activity of historical, political, public statesmen of both the past and contemporaneity which will give possibility of evaluating historical events with the help of philosophical-anthropological and social-philosophical interpretation. Epistemological and educative potential of metaphysical theory of a personality is shown on historical examples. Historical events appear as an embodiment of a degree of socio-political and moral development of state political and public statesmen. Taking into account substantive provisions of metaphysical theory of a personality assisted to connect teaching of local history studies with social-philosophical concepts: “national interest”, “national values”, “national aims” and education on ethics ideals with education on historical examples. **Conclusions.** History and historical study of a particular region appear as a conflict of the depersonalized and personal beginnings of public life which assisted to conduct parallels between history and present days, to show succession of history on the basis of concepts “the Ukrainian idea”, “national interest”, “national values”. History appears as an embodiment of human qualities which are the specification of ideas of G.Hegel about history as an embodiment of absolute spirit. In the process of teaching historical study of a particular region in the context of metaphysical theory of a personality a young man has the necessity to cognition of the internal world of a public figure and more precisely his motives to activity. A man begins to see qualities of a historical figure after the historical event. A man carries the obtained knowledge in contemporaneity about the internal world of the historical figure which is instrumental in establishing of socio-political, cultural parallels.

Keywords: historical study of a particular region, metaphysical theory of a personality, personal paradigm of man’s life, depersonalized paradigm of man’s life, motive, education, Ukrainian idea, national interest.